

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه آزاد اسلامی

واحد تهران مرکزی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی، گروه علوم قرآن و حدیث

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد (M.A)

گرایش: علوم قرآن و حدیث

عنوان:

رساله امام هادی (ع) به اهل اهواز در توضیح حدیث «لا جبر و لا تفویض»

استاد راهنما

دکتر امیر توحیدی

استاد مشاور

دکتر محسن احتشامی نیا

پژوهشگر

میشم گویا

تابستان ۱۳۹۱

جبر و تفویض

غرق اند در هر دو یک جهان	در جبر و تفویض زمان
آن جهمی و دیگر فرق	آن اشعری و معتزل
آن عصمت اثنا عشر	لیکن بود حق را دگر
آن صادق روی زمین	زیبا بگفت آن هفتمین
بل أمر بین الأمرین بود	لا جبر و لا تفویض بود
آن هادی کون و مکان	فرمود آن دیگر امام
نبود در هر دو جهان	اندیشه ای برتر زاین
شیعه شدم من در جهان	شکر خدا را میکنم
در هر زمان و هر مکان	شیعه بود یک افتخار

میثم گویا

تقدیم به :

ساحت قطب عالم امکان و بشریت حضرت صاحب العصر و الزمان :

خدایا چگونه سپاس گویم تو را

که مرا ، که غرق در گناهم

و قلبم مالا مال از اندوه لحظه های بی تو بودن است را

اندکی به درگاہت راه دادی

و با تلنگری از خوابی مشوش بیدار کردی

و قلمی در دستم بنهادی

تا اندک ذره ای از سرچشمه انوار الهیت نور بردارم

در روزی که منجی ات پا به عرصه حیات نهاد

درس علم ورزی ام را به پایان رسانیدی

باشد که درس عشق ورزی مرا نیز ظهور منجی ات قرار دهی

آمین یا ربّ العالمین (اللّهم عجلّ لولیک الفرج)

میلاذ آقا امام زمان (عج) بر عموم شیعیان جهان مبارک باد / میثم گویا

تشکر و قدردانی :

با سپاس فراوان از کلیه اساتیدی که یار و یاور بنده در طول پایان نامه بودند از جمله استاد محترم جناب آقای دکتر امیر توحیدی ، دکتر محسن احتشامی نیا و خانم دکتر صدیقه نصیراوغلو خیابانی و ...

همسر عزیزم سپاس مرا پذیرا باش

که میدانم چه رنج ها که نکشیدی

تا مرا در راه رسیدن به سر منزل مقصود یاری کنی

تو را سپاس می گویم ، به خاطر وسعت دریایی قلب بی کرانت

که مرا در کوچه پس کوچه های تنگ و تاریک تنها نگذاشتی

و با یاری ات مرا سربلند از این کوچه ها رهانیدی و به سر منزل مقصود

رسانیدی

و سپاس فراوان دارم از پدر و مادر عزیزم و خانواده همسر گرامم که در راه

رسانیدن من به قله های سربلندی و افتخار ذره ای اهمال و کوتاهی نکردند

بسمه تعالی

تعهد نامه اصالت پایان نامه کارشناسی ارشد

اینجانب میثم گویا دانش آموخته مقطع کارشناسی ارشد ناپیوسته به شماره دانشجویی ۸۹۰۶۲۹۲۵۶۰۰ در رشته علوم قرآن و حدیث که در تاریخ ۱۳۹۱/۴/۱۴ از پایان نامه خود تحت عنوان: رساله امام هادی علیه السلام به اهل اهواز در توضیح حدیث «لا جبر و لا تفریض» ، با کسب نمره ۱۷/۷۵ و درجه بسیار خوب دفاع نموده ام بدین وسیله متعهد می شوم:

۱. این پایان نامه حاصل تحقیق و پژوهش انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه ، کتاب ، مقاله و ...) استفاده نموده ام ، مطابق ضوابط و رویه های موجود ، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست ذکر و درج کرده ام.
۲. این پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح ، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاهها و مؤسسات آموزش عالی ارائه نشده است.
۳. چنانچه بعد از فراغت از تحصیل ، قصد استفاده و هر گونه بهره برداری اعم از چاپ کتاب ، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه داشته باشم ، از حوزه معاونت پژوهشی واحد مجوزهای مربوطه را اخذ نمایم.
۴. چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن را بپذیرم و واحد دانشگاهی مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار نموده و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچ گونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی :

تاریخ و امضاء :

بسمه تعالی

در تاریخ ۱۳۹۱/۴/۱۴

دانشجوی کارشناسی ارشد آقای میثم گویا از پایان نامه خود دفاع
نموده و با نمره ۱۷/۷۵ بحروف هفده و هفتاد و پنج و با درجه
بسیار خوب مورد تصویب قرار گرفت.

امضاء استاد راهنما

چکیده

این پژوهش با این هدف که: نگاه قران و ائمه علی الخصوص امام هادی ⑨ به مسئله جبر و اختیار چگونه بوده است و از آنجا که مسأله جبر و اختیار از مسائل مهم اعتقادی است و عقاید ما باید برگرفته از اعتقادات ارائه شده توسط ائمه هدی ⑩ باشد لازم به نظر می‌رسد این مسأله نیز از منظر این بزرگواران به تفصیل مورد بررسی قرار گیرد و چون درباره نامه امام هادی ⑨ به اهل اهواز کاری صورت نگرفته است ضرورت دارد درباره اش تحقیق شود پرسش اصلی این پژوهش که نگارنده در صدد پاسخ گویی به آن است چنین می‌باشد که آیا انسان در انجام اعمالش مختار است یا مجبور؟ که تعاریفی چون جبر، تفویض، اختیار، بل امر بین الأمرین، قضا و قدر، عدل و حسن و قبح عقلی با توجه به نامه امام هادی به اهل اهواز مورد بررسی قرار می‌گیرد. در نهایت نتیجه حاصل از بررسی نامه امام هادی ⑨ در توضیح حدیث لا جبر و لا تفویض، آشنایی با سیره ائمه و نگاه آنها به مسئله فوق بوده است که نتایج ذیل از بررسی نامه فوق به دست می‌آید: ۱- در اعمال و رفتار انسان نه جبر کامل و نه اختیار تام برقرار است ۲- خداوند بر اساس اصل وجودیش، بر همه چیز علم و آگاهی و اراده دارد ۳- آزادی از جمله ارزش هایی است که قرآن کریم به آن اهمیت بسیار داده است ۴- عدالت از مفاهیم والایی است که قرآن کریم نیز آن را به عنوان یکی از اهداف بعثت انبیاء بیان نموده است ۵- هدف از امتحان الهی شکوفا کردن استعدادهای بشر و آشکار نمودن باطن و حقیقت آدمی است

کلید واژه ها: رساله امام هادی ⑨، اختیار انسان، جبر، تفویض

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

۱	مقدمه.....
۳	حدیث در عصر امام صادق(ع).....
۶	حدیث در زمان امام هادی(ع).....
۷	فصل اول: کلیات
۸	۱-۱. بیان مسأله تحقیق.....
۸	۲-۱. اهداف تحقیق.....
۹	۳-۱. اهمیت موضوع تحقیق و انگیزه انتخاب آن.....
۹	۴-۱. سوالات تحقیق.....
۹	۵-۱. فرضیه های تحقیق.....
۱۰	۶-۱. روش تحقیق.....
۱۰	۷-۱. قلمرو تحقیق.....
۱۰	۸-۱. ساختار تحقیق.....
۱۱	فصل دوم: لا جبر و لا تفویض بل امر بین الامرین
۱۲	۱-۲. بررسی نامه امام هادی (ع).....
۱۲	۲-۲. رساله امام هادی.....
۱۴	۱-۲-۲. وجه استدلال به قرآن.....
۱۴	۳-۲. رساله امام هادی.....
۱۵	۱-۳-۲. حدیث ثقلین.....
۱۵	۴-۲. رساله امام هادی.....
۲۰	۱-۴-۲. شرح حدیث: «لا جبر و لا تفویض و لکن امر بین الامرین».....
۲۰	۱-۴-۲-۱. امر بین الامرین.....
۲۲	۲-۴-۲-۱. الأعمال علی ثلاثه أحوال.....
۲۴	۵-۲. رساله امام هادی.....
۲۶	۱-۵-۲. مفروضه.....

- ۲-۶. رساله امام هادی ۲۷
- ۲-۶-۱. جبریه ۲۷
- ۲-۷. رساله امام هادی ۲۸
- ۲-۷-۱. مسلم بالغ (امامیه) ۲۸
- ۲-۸. رساله امام هادی ۲۸
- ۲-۸-۱. معنشناسی واژه جبر ۲۹
- ۲-۸-۲. واژه جَبَّار و معانی آن در قرآن ۳۰
- ۲-۸-۳. محاسبه اعمال در قیامت ۳۱
- ۲-۸-۴. بطلان قول مجبره بر فاعل فعل بودن خداوند بر اعمال بندگان: ۳۲
- ۲-۸-۵. ستم نکردن خدا بر بندگان و ابطال قول مجبره ۳۳
- ۲-۸-۶. عدل از اصول دین اسلام و معانی آن ۳۳
- ۲-۹. رساله امام هادی ۳۴
- ۲-۹-۱. مراد از سَيِّئَةٌ در آیه بلی من کسبت سَيِّئَةً ۳۷
- ۲-۹-۲. مراد از آیه اِنَّمَا يَأْكُلُونَ اَمْوَالَ الْاِيْتَامَى ظُلْمًا ۳۷
- ۲-۹-۳. اشکال منکرین معاد جسمانی در تحلیل ابدان ۳۹
- ۲-۹-۴. انواع لذت و ألم ۳۹
- ۲-۹-۵. انواع معاد ۴۰
- ۲-۹-۶. جزا و پاداش حسنه و سيئه ۴۱
- ۲-۹-۷. بیان و مقصود از آیه يَوْمَ تَجْدُ كُلُّ نَفْسٍ مَا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا وَ مَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ ۴۳
- ۲-۹-۸. خداوند سریع الحساب است ۴۴
- ۲-۱۰. رساله امام هادی ۴۵
- ۲-۱۰-۱. معانی تفویض در لغت ۴۶
- ۲-۱۰-۲. انواع معانی تفویض ۴۶
- ۲-۱۱. رساله امام هادی ۴۹
- ۲-۱۱-۱. اشاعره منکرین اختیار انسان ۵۱
- ۲-۱۱-۲. بیان امامان شیعه در رد گفتار اشاعره در نفی قدرت انسان ۵۲
- ۲-۱۱-۳. بیان وجوه حَقُّ تَقَاتِهِ در آیه اَتَقُوا اللّٰهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَ لَا تَمُوتُنَّ اِلَّا وَ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ۵۴

- ۵۵ ۴-۱۱-۲. حکمت خلقت جن و انس
- ۵۷ ۵-۱۱-۲. حق خداوند بر مردم
- ۵۸ ۶-۱۱-۲. وجوب اطاعت بر عامه مکلفین
- ۵۹ ۱۲-۲. رساله امام هادی
- ۵۹ ۱-۱۲-۲. قدرت و استطاعت بشر
- ۶۱ ۱۳-۲. رساله امام هادی
- ۶۲ ۱-۱۳-۲. معانی اختیار
- ۶۳ ۱۴-۲. رساله امام هادی
- ۶۳ ۱-۱۴-۲. جبر و تشبیه ساخته غالیان
- ۶۴ ۲-۱۴-۲. معصیت از کیست
- ۶۶ فصل سوم: عدل و حسن و قبح عقلی
- ۶۷ ۱-۳. رساله امام هادی
- ۶۷ ۱-۱-۳. مسئله عدل
- ۶۸ ۲-۱-۳. معانی لغوی عدل
- ۶۹ ۳-۱-۳. معانی اصطلاحی عدل
- ۶۹ ۴-۱-۳. عدل حق تعالی و اثبات آن
- ۷۰ ۵-۱-۳. برهان عدالت
- ۷۲ ۲-۳. حسن و قبح عقلی و عدل الهی
- ۷۲ ۱-۲-۳. حسن و قبح ذاتی
- ۷۲ ۲-۲-۳. مستقلات عقلیه
- ۷۳ ۳-۲-۳. معانی حسن و قبح
- ۷۴ ۴-۲-۳. دلایل عدلیه برای اثبات حسن و قبح عقلی
- ۷۷ ۵-۲-۳. گفتاری در عمومیت خلقت و گسترش دامنه آن
- ۷۸ ۶-۲-۳. دو اشکال بی اساس بر عمومیت خلقت:
- ۷۹ ۷-۲-۳. پیروان مسلک جبر به جمله الله خالق کل شیء استدلال کرده‌اند، بر اینکه
- ۸-۲-۳. خلقت و حسن، متلازمند و هر چیزی ذاتا و به لحاظ اینکه آفریده خدا است، نیکو
- است ۸۰

- فصل چهارم: شرح رساله امام هادی و قضا و قدر الهی** ۸۱
- ۱-۴. رساله امام هادی ۸۲
- ۱-۱-۴. منظور کفار در آیه لَوْ لَا نَزَّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ ۸۳
- ۲-۱-۴. راه سعادت و نجات بشر ۸۷
- ۳-۱-۴. هشدار و اتمام حجت خداوند ۸۹
- ۴-۱-۴. استطاعت ۹۲
- ۲-۴. رساله امام هادی** ۹۲
- ۱-۲-۴. انسان و قضا و قدر الهی ۹۴
- ۲-۲-۴. معانی قضا و قدر ۹۴
- ۳-۲-۴. مراد از قضاء و قدر در اصطلاح ۹۵
- ۴-۲-۴. معانی قضا و قدر با توجه به آیات قران کریم ۹۶
- ۱-۴-۲-۴. علم واجب تعالی به افعال عباد ۹۸
- ۵-۲-۴. بیان شیخ صدوق پیرامون قضا و قدر الهی ۹۹
- ۶-۲-۴. شیخ مفید و عقیده او در عدم صحت احادیث نهی از قضا و قدر ۱۰۱
- ۷-۲-۴. رابطه عدل الهی با قضا و قدر ۱۰۲
- ۸-۲-۴. [بررسی و جوهی که مفسران پیرامون باز خواست نشدن خداوند (لَا يُسْتَأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ) گفته‌اند و اختیار این وجه که عدم سؤال از افعال خدا ناشی از مالکیت مطلقه او است] ۱۰۵
- ۹-۲-۴. [بررسی و جوهی که مفسران پیرامون باز خواست نشدن خداوند لَا يُسْتَأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ گفته‌اند و اختیار این وجه که عدم سؤال از افعال خدا ناشی از مالکیت مطلقه او است] ۱۰۵
- ۱۰-۲-۴. شرح و بررسی حدیث معروف امام علی(ع) در رابطه با قضا و قدر ۱۰۸
- ۱۱-۲-۴. روایاتی درباره قضا و قدر ۱۱۲
- فصل پنجم: آزمایش بندگان** ۱۱۴
- ۱-۵. رساله امام هادی ۱۱۵
- ۱-۱-۵. چرا خدا مردم را آزمایش می‌کند؟ ۱۱۷
- ۲-۵. رساله امام هادی ۱۱۹
- ۱-۲-۵. بررسی و تفسیر آیه لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ۱۲۰
- ۲-۲-۵. غرور انسان ۱۲۰

- ۳-۵. رساله امام هادی ۱۲۱
- ۱-۳-۵. تقوای الهی ۱۲۳
- ۲-۳-۵. تکلیف در امر و نهی ۱۳۰
- ۴-۵. رساله امام هادی ۱۳۲
- ۱-۴-۵. آزادی تکوینی و تشریحی انسان ۱۳۳
- ۲-۴-۵. استطاعت و تفویض ۱۳۴
- ۳-۴-۵. شرح و بررسی آیه إِلَّا الْمُسْتَضْعِفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا ۱۳۸
- ۵-۵. رساله امام هادی ۱۴۱
- ۱-۵-۵. مقصود آیه وَمَنْ يُخْرِجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ۱۴۱
- ۶-۵. رساله امام هادی ۱۴۲
- ۱-۶-۵. صدقات فاضله ۱۴۴
- ۷-۵. رساله امام هادی ۱۴۵
- ۱-۷-۵. نقش نیت در انجام افعال ۱۴۵
- ۲-۷-۵. [مقصود از خطاب توییخی: "چرا می‌گویید آنچه را که عمل نمی‌کنید" با توجه به سیاق و زمینه کلام] ۱۴۶
- ۳-۷-۵. سوگند لغو ۱۴۸
- ۸-۵. رساله امام هادی ۱۴۹
- ۱-۸-۵. نظام جهان بر اساس امتحان و آزمایش ۱۴۹
- ۲-۸-۵. [معنای استدرج در عذاب و الذین کفروا بآیاتنا سنستدرجهم من حیث لا یعلمون] ۱۵۰
- ۳-۸-۵. امر و نهی و تکالیف الهی و امتحان بندگان ۱۵۲
- ۴-۸-۵. امتحان بندگان به انواع شدائد ۱۵۳
- ۵-۸-۵. منظور از آزمایش سلیمان در آیه وَ لَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ ۱۵۴
- ۶-۸-۵. داستان تخت و جسد ۱۵۴
- ۷-۸-۵. معنا و مقصود از فتنه در آیه فَإِنَّا قَدْ فَتَنَّا قَوْمَكَ مِنْ بَعْدِكَ وَأَضَلَّهُمُ السَّامِرِيُّ ۱۵۵
- ۸-۸-۵. معنا و مقصود آیه إِنَّ هِيَ إِلَّا فِتْنَتُكَ ۱۵۶
- ۹-۵. رساله امام هادی ۱۵۶
- ۱-۹-۵. امتحان الهی ۱۵۷

- ۱۵۸..... ۲-۹-۵. معنا و مقصود از آیه **إِنَّا بَلَوْنَاهُمْ كَمَا بَلَوْنَا أَصْحَابَ الْجَنَّةِ**.....
- ۱۵۹..... ۳-۹-۵. هدف از آفرینش مرگ و حیات انسان.....
- ۱۵۹..... ۴-۹-۵. معنای ابتلاء.....
- ۱۶۰..... ۵-۹-۵. مشیت انتقام.....
- ۱۶۲..... ۶-۹-۵. دروغ گفتن کفار.....
- ۱۶۲..... ۷-۹-۵. عالم ذر.....
- ۱۶۳..... ۱۰-۵. رساله امام هادی.....
- ۱۶۴..... ۱-۱۰-۵. وجوب لطف.....
- ۱۶۴..... ۲-۱۰-۵. حساب و جزای اعمال.....
- ۱۶۵..... ۳-۱۰-۵. وظیفه مرسلین.....
- ۱۶۶..... ۱۱-۵. رساله امام هادی.....
- ۱۶۶..... ۱-۱۱-۵. سعادت و شقاوت بر اساس اختیار انسان.....
- ۱۶۷..... ۲-۱۱-۵. مسئول بودن انسان و عدم اضلال بندگان توسط خداوند.....
- ۱۶۷..... ۱۲-۵. رساله امام هادی.....
- ۱۶۸..... ۱-۱۲-۵. معنا و مقصود از آیه **وَأَمَّا تَمُودُ فَهَدَيْنَاهُمْ** در بیان مفسران.....
- ۱۶۹..... ۱۳-۵. رساله امام هادی.....
- ۱۷۲..... ۱۴-۵. نتیجه گیری.....
- ۱۷۵..... منابع.....

مقدمه

بحث "جبر و اختیار" از مباحث بسیار عمیق و دقیقی است که همواره انسان‌ها و به ویژه خردورزان را به خود مشغول ساخته است. این مبحث در میان گروه‌های مسلمانان نیز دارای جایگاه پراهمیتی است. هر یک از این گروه‌ها برای اثبات عقیده‌ی خود به آیاتی از قرآن کریم تمسک جسته‌اند و ظاهر آن را موید نظریه‌ی خویش گرفته‌اند. در این میان پیروان مکتب اهل بیت¹ از افراط و تفریط مصون مانده، به پیروی از امامان خود بر نظریه‌ی (امر بین الامرین) پای فشرده‌اند. درک صحیح این مطلب، از یک سوی، نیاز به رشد فکری و عقلانی، و از سوی دیگر، نیاز به تعلیم و تبیین صحیح دارد. و کسانی که یا فاقد رشد عقلی کافی بوده‌اند و یا از تعالیم پیشوایان معصوم و مفسرین حقیقی قرآن، استفاده نکرده‌اند دچار لغزش شدند.

آثار شوم این انحراف فکری هنگامی آشکار می‌گردد که پی آمده‌های آن را در مورد افعال اختیاری انسان و مسئولیت وی مورد بررسی قرار دهیم. یعنی نتیجه چنین طرز فکری این است که افعال انسانی هم مستقیماً مستند به خدای متعال گردد و هم انسان فاعلیت داشته باشد به دیگر سخن یکی از نتایج تباه‌کننده این کژاندیشی، جبرگرایی و سلب مسئولیت از انسان است که به معنای نفی مهمترین ویژگی انسان، و پوچی و بیهودگی هر نظام تربیتی و اخلاقی و حقوقی و از جمله نظام تشریحی اسلام است. زیرا در صورتی که انسان، اختیاری در انجام کارهایش نداشته باشد دیگر جایی برای وظیفه و تکلیف و امر و نهی و پاداش و کیفر، باقی نخواهد ماند. بلکه مستلزم پوچی و بی

هدف بودن نظام تکوین نیز می‌باشد زیرا چنانکه از آیات کریمه^۱ و روایات شریفه و براهین عقلی بدست می‌آید هدف از آفرینش جهان طبیعت، فراهم شدن زمینه آفرینش انسان است تا با فعالیت اختیاری و عبادت و بندگی خدای متعال، به والاترین کمالات ممکنه و مقام قرب الهی نائل گردد و شایسته دریافت رحمت های ویژه پروردگار شود. اما در صورتی که انسان، اختیار و مسئولیتی نداشته باشد شایسته دریافت پاداش و نعمتهای جاودانی و رضوان الهی نخواهد شد و هدف آفرینش، نقض خواهد گردید و دستگاه آفرینش به صورت یک صحنه وسیع خیمه شب بازی در خواهد آمد که انسانها عروسک های آن را تشکیل می‌دهند که بی اختیار، اعمالی را به جای می‌آورند (ویا انجام می‌دهند) و سپس بعضی مورد نکوهش و کیفر و برخی مورد ستایش و پاداش، قرار می‌گیرند.

مهمترین عاملی که موجب رواج و گسترش این گرایش خطرناک شد اغراض سیاسی حکومت‌های ستمگری بود که می‌خواستند به وسیله این افکار، رفتارها و کردارهای ناشایست خودشان را توجیه کنند و توده های ناآگاه را به پذیرفتن سلطه و سیادتشان وادار نمایند و ایشان را از مقاومت و حرکت و قیام باز دارند. و به راستی باید جبرگرایی را مهمترین عامل تخدیرکننده ملتها به حساب آورد.

از سوی دیگر، کسانی که کما بیش به نقاط ضعف این گرایش، پی برده بودند ولی نه خودشان توان جمع بین توحید کامل و نفی جبر را داشتند و نه از تعالیم اهل بیت عصمت و طهارت^۱ بهره می‌گرفتند معتقد به تفویض شدند و افعال اختیاری انسان را از دایره فاعلیت الهی، خارج دانستند و به نوع دیگری از انحراف و کژاندیشی مبتلا شدند و از معارف بلند اسلامی و نتایج والای آن، محروم گردیدند.

اما کسانی که هم استعداد کافی برای درک این معارف را داشتند و هم معلمین و مفسرین حقیقی قرآن را شناخته بودند از این کژاندیشی مصون ماندند و از طرفی فاعلیت اختیاری خود را در شعاع قدرتی که خدای متعال به ایشان عطا فرموده و مسئولیت مترتب بر آن را پذیرفتند، و از طرف دیگر، تأثیر عالی و استقلالی الهی را در مرتبه بالاتری درک کردند و به نتایج این معرفت ارزشمند، دست

۱- به این آیات، مراجعه کنید: سوره هود: آیه ۷، سوره ملک: آیه ۲، سوره کهف: آیه ۷، سوره ذاریات: آیه ۵۶، سوره توبه: آیه

یافتند.

در روایاتی که از خاندان پیامبر اکرم^⑧ به ما رسیده است بیانات روشنگری در این زمینه، یافت می‌شود که در کتب حدیث، تحت عنوان استطاعت و نفی جبر و تفویض، و نیز در ابواب اذن و مشیّت و اراده و قضاء و قدر الهی، مضبوط است و همچنین روایاتی که افراد کم‌استعداد را از غور در این مسائل دقیق، نهی کرده‌اند تا دچار انحراف و لغزش نگردند.

حدیث در عصر امام صادق^⑨

در عصر اموی، نحله‌های مختلفی مانند: خوارج، مرجئه، قدریه به وجود آمدند و هر یک بنیان خلافتی را در مذهب، در فروع و اصول نهادند و دگرگونی‌های دیگری در دین پدید آوردند، شخصی به نام و اصل بن عطا (متوفی ۱۳۱ هـ) از استاد خود جدا می‌شود و مکتبی به وجود می‌آورد که بعدها اعتزال خوانده می‌شود.

در این جریان ارباب ملل و مذاهب دیگر مانند: یهود، نصاری، و مجوس به وسایل و طرق خاص ایراداتی در عقاید و فروع دین اسلام وارد کردند و شبهاتی القاء نمودند.^۱

در عصر عباسی بسیاری از فلاسفه را زندیق شمردند (این امر از آثار وجودی اشعریان بود). اولین امری که مورد بغض و سخط اهل حدیث و سنت واقع شد، الهیات و منطق ارسطو است و سپس سایر شعب علوم از ریاضی و طبیعی و غیره، و کسانی که به این علوم اشتغال داشتند گاهی مورد لطف خلفا و امرا و گاهی مورد غضب و سخط آنان واقع می‌شدند و تعلیم فلسفه تحریم گردید^۲ و زمان امام صادق^⑨ مصادف بود با جنگ بین بنی عباس و بنی امیه، این دو خاندان برای خلافت با هم جنگ می‌کردند، اوضاع و احوال شهرها و ولایات مختل بود و حاکمان بنی امیه قدرتی نداشتند و روز به روز به طرف نابودی می‌رفتند، تا سرانجام شکست خوردند و حکومت و خلافت به دست عباسیان قرار گرفت. امام صادق^⑨ از این اوضاع سود بردند و به نشر علوم و معارف پدران واجداد خود پرداختند، حوزه درس امام صادق در مدینه مشهور و معروف بود و شاگردان زیادی برای کسب علم

۱ - فرهنگ معارف اسلامی، ج ۳، ص ۱۵۹۲

۲ - همان، ج ۳، ص ۱۵۹۳

و فضیلت در آن حوزه شرکت داشتند و از محضر مبارک آن حضرت معارف اصیل اسلامی را فرا گرفتند.

در زمان امام صادق^⑨ گروه‌های گوناگون با عقائد و افکار خاصی ظهور کرده بودند و یک موج مادی‌گرا و الحادی بود و جامعه اسلامی از نظر فکری و اعتقادی سخت در معرض خطر بود، مفسدان و خرابکاران که هر کدام به گروهی وابسته بودند، از اوضاع و احوال استفاده کرده به نشر اکاذیب و تخریب عقائد پرداختند.

صاحبان مذاهب گوناگون و پیروان مکتب‌های الحادی که مرکزیت خود را در اثر استیلائی اسلام بر سرزمین‌های آنها از دست داده بودند، از اوضاع و احوال روز استفاده کردند و شروع به فعالیت نمودند و شبهاتی در جامعه اسلامی ایجاد کردند و اختلاف و تشتت را توسعه دادند و موجب گمراهی مردم شدند.

در این هنگام امام صادق^⑩ به پا خواستند و در مقابل تبلیغات دشمنان اسلام ایستادند^۱. و برای مقابله با این موج سه طرح برنامه ریزی شده را ترتیب داد:

۱- دعوت از حکما و دانشمندانی که به خوبی از فلسفه یونان و سایر فلسفه‌ها به طور کامل اطلاع داشتند و به خوبی از نظر اسلام در باره آنها آگاهی داشتند، دانشمندانی همچون هشام بن حکم و محمد بن نعمان و هشام بن سالم و ...

۲- رویارویی شخصی با سران اندیشه‌های کفر آمیز نظیر ابی العوجاء و ...

۳- املاء رساله‌هایی همچون (توحید مفضل) و (اهلیجه) و ...^۲...

۱- ایمان و کفر- ترجمه الإیمان و الکفر بحار الانوار، ج ۱، ص ۲۳-۲۲

۲- قصص الأنبياء (قصص قرآن)، ص: ۷۸۸

۳- کتاب توحید مفضل و سند آن

«کتاب توحید مُفَضَّل و کتاب إهلیجَه منسوب به مولانا» الامام جعفر بن محمد الصادق علیهما افضل الصلوة و السلام»

امام شاگردان زیادی را در مکتب خود پروراند و آن‌ها را با حربه علم و دانش مجهز ساخت و به صحنه‌ها و میدان‌های علمی و عقیدتی، سیاسی و اجتماعی فرستاد، تربیت‌شدگان او در عراق، حجاز، شام و مصر و شهرهای دیگر با مخالفان و منافقان مبارزه کردند.

در حوزه امام صادق^ع بیش از چهار هزار نفر تربیت یافتند، و با معاندان و خرابکاران ایمان و عقیده پیکار کردند و پاسخ ملحدان و کافران را دادند.^۱

باید دانست که معارف اسلامی از همین برنامه خردمندانه امام نشأت گرفته است و با بهره‌گیری از افکار ارزشمند و احادیث پر بار امام صادق^ع بود که مسلمانان توانستند مکتبی اصیل در میان مکاتب

در کتاب امام شناسی، ج ۱۸، ص ۶۸ به این روایت عبد الحلیم جندی در کتاب «الامام جعفر الصادق» ص ۲۸۵ در لزوم استدلال عقلی اشاره کرده است. مجلسی؛ گوید: و اینک ذکر می‌کنیم توحید مفضل بن عمر و رساله اهللیجه را که از حضرت امام صادق علیه السلام روایت شده‌اند به جهت اشمال آن دو، بر براهینی در اثبات صانع تعالی. و مرسله بودن آن دو روایت ضروری نمی‌رساند، زیرا انتساب آن دو به مفضل بن عمر مشهور است و بدین مطلب سید بن طاووس - معلق در تعلیقه گوید: ابن طاووس در ص ۹ از کتاب «کشف المحجبه» گوید: و نظر کن به کتاب مفضل بن عمر که حضرت امام جعفر صادق علیه السلام بر او املاء نمودند در آثاری که خداوند جل جلاله خلق کرده است! و نظر کن به کتاب «اهلیجه» و اعتباراتی که در آن می‌باشد زیرا آنکه اعتناء به گفتار سبقت گیرنده بر انبیاء و اوصیاء و اولیاء علیهم افضل السلام* موافق فطرت عقول و افکار خردمندان است. و در ص ۷۸ از کتابش: «الامان من اخطار الاسفار و الازمان» گوید: و با خود همراه بردارد کتاب اهللیجه را که مناظره مولانا الصادق علیه السلام می‌باشد با طبیب هندی در معرفت الله جل جلاله به طریق غریب و عجیب و ضروری. حتی آنکه طبیب هندی اقرار به الاهیّت و وحدانیّت خدا نمود. و همچنین با خود همراه بردارد کتاب مفضل بن عمر را که او از امام صادق علیه السلام روایت کرده است در شناسائی وجوه و طرق حکمت در ایجاد عالم پائین و اسرار آن، زیرا این کتاب در مفاد و محتوایش عجیب می‌باشد.

معلق گوید: نجاشی از جمله کتب وی (مفضل) حضرت را کتاب فکّر: کتاب فی بدء الخلق و الحث علی الاعتبار به شمار آورده است که وصیت مفضل می‌باشد. و طریق خود را بدین کتاب بدین طریق ذکر نموده است: اخبرنی ابو عبد الله بن شاذان، قال: حدثنا احمد بن محمد بن یحیی از پدرش، از عمران بن موسی، از ابراهیم بن هاشم، از محمد بن سنان، از مفضل. (انتهی) و شاید مراد او همین کتاب توحید باشد.

* مراد حضرت امام جعفر صادق علیه السلام می‌باشد

۱- ایمان و کفر-ترجمه الإیمان و الکفر بحار الانوار، ج ۱، ص ۲۳

فلسفی جهان به وجود آورند^۱ اکثر علما، فقها، و اهل حدیث و کلام در آن عصر از شاگردان بلا فصل و یا بواسطه آن جناب بودند و خود نیز به این موضوع اقرار و اعتراف می‌کردند.^۲

حدیث در زمان امام هادی^③

امام هادی^③ بعد از شهادت پدرش به مدینه بازگشت، او هم مانند پدر و اجدادش به نشر احکام و ترویج و تبلیغ اسلام مشغول گردید، جماعتی هم به طرف او رفتند و در مجلس او شرکت کردند و احادیث آن بزرگوار را در جامعه شیعه نشر دادند، این جریان چند سال ادامه پیدا کرد و کسی مانع او نبود. بعد از مدتی متوکل عباسی خلیفه عیاش و فاسد، او را به سامرا احضار کرد، امام^③ در یک منزلی که زیر نظر بود اقامت گزید و ارتباط او با شیعیان قطع گردید. از اخبار و روایات او معلوم می‌گردد معدودی با او ملاقات می‌کردند.^۳

۱ - قصص الأنبياء (قصص قرآن)، ص: ۷۸۸

۲ - ایمان و کفر - ترجمه الإيمان و الکفر بحار الانوار، ج ۱، ص ۲۳

۳ - همان، ج ۱، ص ۲۴